

О.О. Гріщенко, к.е.н.
Севастопольський інститут банківської справи УАБС НБУ
Д.О. Грицишен, к.е.н., доц.
Житомирський державний технологічний університет

СТІЙКИЙ РОЗВИТОК В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ: ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПІДХІД

Обґрунтовано місце стійкого розвитку в класифікації трансформаційних теорій економічних систем як концепції забезпечення їх фінансово-економічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, трансформація, стійкий розвиток, система управління економічною безпекою.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасне людство переживає складний процес суспільних перетворень, пов'язаних з усіма сферами людського буття, серед яких особливо гостро стоять проблеми забезпечення економічної, соціальної та екологічної безпеки системи господарювання всіх рівнів (світова, державна економіка та економіка підприємства). З моменту виникнення необхідності наукового обґрунтування шляхів досягнення гармонізації всіх складових господарської діяльності (власне економічна, соціальна та екологічна) категорія трансформації вийшла на авансцену наукових дискусій, адже перехід від нестійкого до стійкого розвитку дозволить підвищити ефективність управління всіма факторами впливу на економічну безпеку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку трансформаційних процесів та трансформації як економічної категорії піднімалися в працях зарубіжних (Д.Бюкенен, П.Грегори, Я.Корнаї, П.Мюррел, Д.Норд, М.Олсон, А.Ослунд, Дж.Сакс, Р.Стюарт, Л.Ерхард) та вітчизняних (Г.М. Заболотний, О.М. Дідик, В.І. Захарченко, А.М. Ступницький) вчених.

Викладення основного матеріалу дослідження. Зіткнувшись з проблемами переходу до положень концепції стійкого розвитку, що в більшій мірі пов'язані з необхідністю пояснення швидкозмінних реалій та глобальних якісних зрушень в соціально-економічному розвитку, економічна наука виявила недостатність існуючого теоретичного знання, яке відповідає потребам практики в рамках традиційних підходів до аналізу суспільного розвитку.

Пошук концепції трансформації в напрямі стійкого розвитку, що дозволяє сформувати економічну систему та систему управління нею в напрямі врахування всіх факторів впливу на економічну безпеку – один із нових напрямів наукових досліджень, який активно розробляють в останні роки в світовій та економічній науці. Однак процеси трансформації більшою мірою досліджуються вченими в контексті переходу економіки від командно-адміністративного до ринкового типу, що пов'язано з розпадом СРСР на початку 90-х років ХХ століття. Тому сьогодні теорія трансформації від нестійкого до стійкого розвитку є не розвинутою, що обумовлює необхідність дослідження сутності та особливостей теорій трансформації, для визначення місця в них трансформаційної теорії стійкого розвитку та її характерних рис.

Початковим пунктом дослідження має стати систематизація наукових концепцій класифікації типів економічних систем та їх порівняльного аналізу з використанням принципу єдності історичного та логічного.

А.Н. Чумаков стверджує, що “ми з невідомою раніше швидкістю, до того ж постійним прискоренням несемося в майбутнє, яке не лише не встигаємо, але й по суті не можемо не осмислити, не передбачити, ні навіть більш того – не встигаємо впізнати теперішнє або дати несуперечливу інтерпретацію минулого. Очевидно, що давно назріла трансформація і зовнішніх атрибутів, і фундаментальних основ суспільного життя нині стала пізнаваним фактом” [35, с. 400]

Виходячи з цього, вченим економістам сьогодні необхідно визначитися як з минулими періодами суспільного розвитку та його економічної системи так і з сучасними трансформаційними процесами, задля обґрунтування майбутнього розвитку економічної системи як мети, заради здійснення якої необхідно розвивати теоретико-методологічний інструментарій економічної науки. За основу вивчення теорій трансформації суспільства візьмемо класифікацію таких теорій розроблених російським дослідником К.А. Тумянянц (рис. 1).

Виходячи з представленої класифікації можна спостерігати, що на перших стадіях розвитку людської цивілізації основоположним фактором виступала залежність господарської ознаки від природних сил. В сучасних умовах господарювання як такого фактора є вплив економічного розвитку на навколишнє природне середовище.

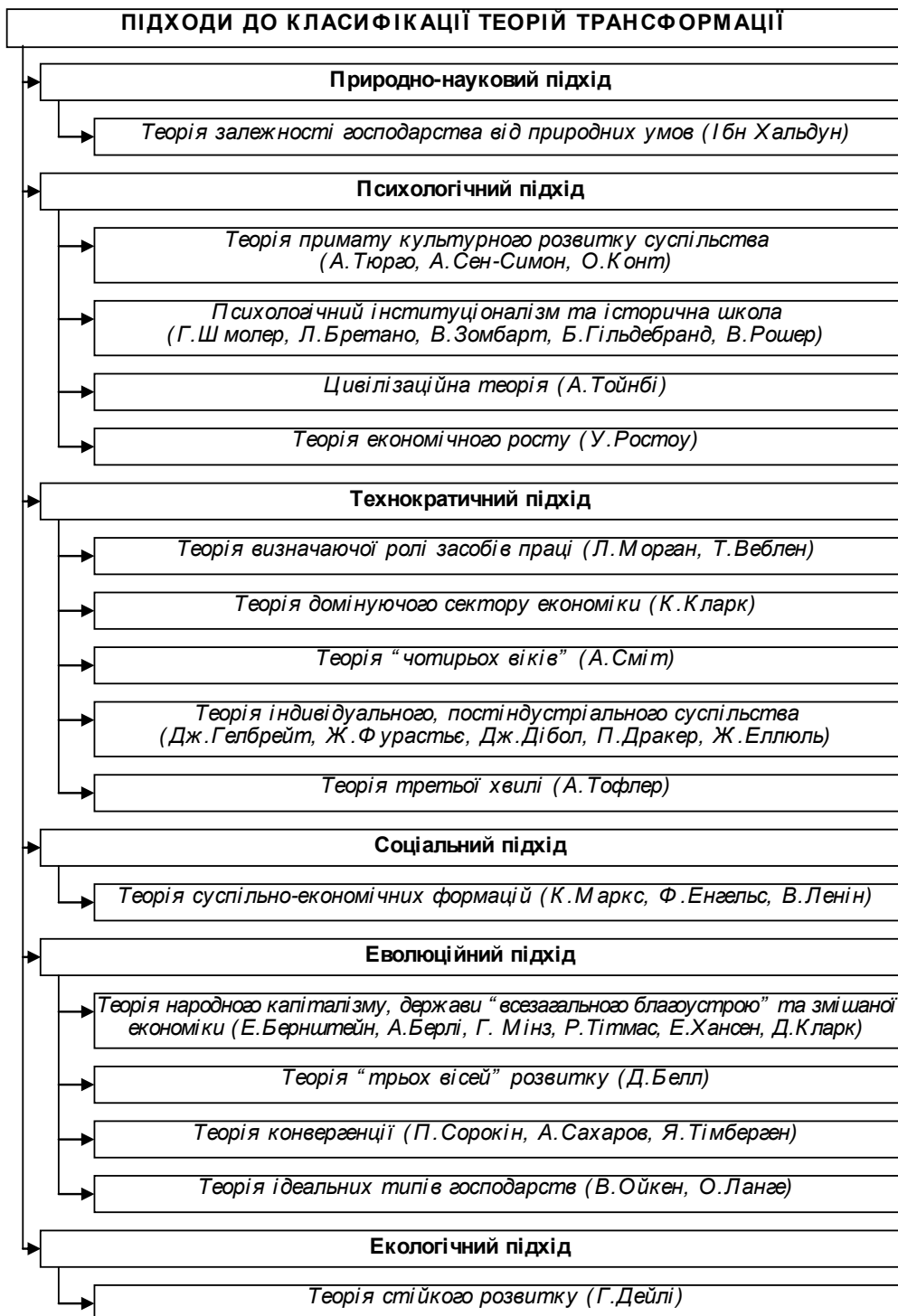

Рис. 1. Підходи до класифікації теорій трансформації за К.А. Тумянянц [31, с. 22]

З метою виявлення місця стійкого розвитку в системі теорій трансформації економічної системи в напрямі забезпечення її безпеки представимо характеристику кожному із зазначених підходів.

Природно-науковий підхід. Відповідно до вчення відомого мусульманського вченого-економіста Ібн Хальдуна господарська система трансформується залежно від природних факторів. Саме на думку Ібн Хальдуна, умови, в яких проживають покоління, відрізняються залежно від того, як люди добувають засоби свого існування (рис. 2).

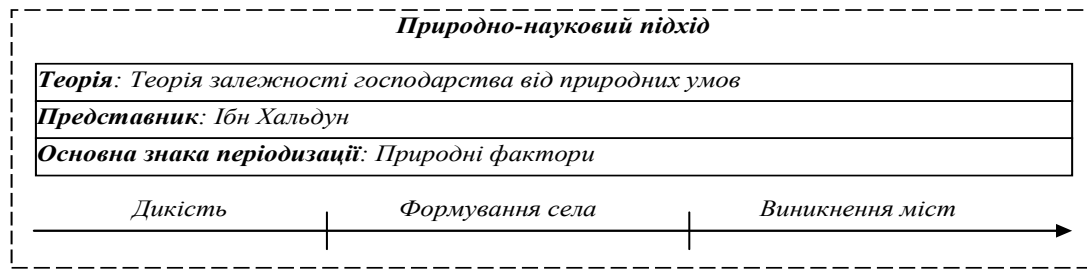

Рис. 2. Природно-науковий підхід до класифікації теорій трансформації

Ібн Хальдун поділяє людей на дві категорії: тих, хто видобуває засоби до існування природним шляхом (тваринництво, землеробство), і тих, хто перебуває в стані цивілізації. Люди з першої групи не в змозі добути те, що перевищує межі їх потреб, або, іншими словами, знаходяться у стані примітивності. Але з появою надлишку, чий розмір перевищує обсяг людських потреб, суспільство еволюціонує зі стану примітивності в стан цивілізації, що, в кінцевому рахунку, може призвести до кризи надвиробництва, пасивності, застою і загибелі такого суспільства.

В таких процесах трансформації суспільних відносин й відповідно типів господарювання людство об'єктивно потребує інститут держави. Основне призначення держави, вчений вважає в забезпеченні нормальних умов для життя, забезпечення умов виробництва і товарообміну. Державі також надає функцію активізації економічного життя, поліпшення умов попиту на виробництво товарів. Крім того, держава забезпечує найбільший ринок, на якому знаходять збут всі товари.

Саме розвиток цивілізації йде, на думку Ібн Халдуна, від "умран Бадаві" (сільського життя) до "умран Хадарі" (міського життя), яка і є вищою і останньою формою розвитку суспільства. Під терміном "умран" Ібн Халдун розуміє сукупність ряду соціальних, економічних і демографічних понять. Свого роду, трансформаційна теорія суспільного розвитку має в своїй основі як природні, так і соціальні фактори. Природний фактор полягає в особливостях способу добування зобів життєдіяльності, а соціальний в суспільних відносинах, які мають специфічні риси в різних етапах трансформаційного процесу.

Психологічний підхід. Наступним підходом до класифікації трансформаційних теорій є психологічний, в межах якого виділяють такі теорії:

- *примату культурного розвитку суспільства:* **Тюрго А.** "Роздуми про створення та розподіл багатства" (1766 р.), "Цінності та гроші" (1769 р.) [32]; **Сен-Сімон А.** "Очерк науки про людину" (1813–16 рр.), "Праця про всевітнє тяжіння" (1813–22 рр.), "Про промислову систему" (1821 р.), "Катехізис промисловців" (1823–24 рр.), "Нове християнство" (1825 р.) [23]; **Конт О.** "Дух позитивної Філософії: Слово про позитивне мислення" [13];

- *психологічний інституціоналізм та історична школа* **Шмолер Г.** "Народне господарство, наука про народне господарство та її методи. Господарство, мораль та право" [36], **Бретано Л.** "Народне господарство Візантії" [3], **Зомбарт В.** "Сучасний капіталізм" [10], **Гільдебранд Б.** "Національна економія сьогодення і майбутнього" [6], **Рошер В.** "Система народного хозяйства", "Основи національної економіки", "Національна економіка землеробства", "Національна економіка торгівлі та ремесл", "Система науки про фінанси" [21];

- *Цивілізаційна теорія* **Тойнбі А.** "Розуміння історії" [29];

- *Теорія економічного росту* **Ростоу У.** "Процес економічного росту" [20].

З метою з'ясування особливостей трансформації господарських систем за кожною з виділених теорій розглянемо їх теоретичну основу.

Теорія примату культурного розвитку представлена вченнями французьких суспільних діячів А.Тюрго, А.Сен-Сімона, О.Конта. Основна ознака періодизації суспільного розвитку й відповідно трансформації економічних систем є вплив соціально-культурних факторів (рис. 3).

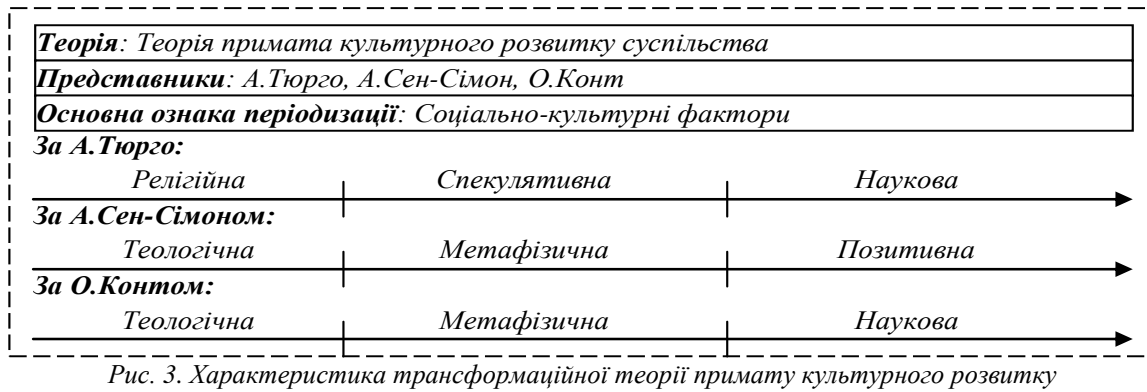

Рис. 3. Характеристика трансформаційної теорії примату культурного розвитку

Доводячи постійність дії законів природи, А.Тюрго сформулював один із перших варіантів раціоналістичної теорії суспільного прогресу, передбачивши концепцію М.Кондорсе. А.Тюрго вважав, що, незважаючи на незліченні жертви і спустошені перевороти, "...звичаї пом'якшуються, людський розум просвічується, ізольовані нації зближуються, торгівля і політика сполучають, нарешті, всі частини земної кулі" [32], фактично французький економіст, наголошував на невід'ємності та неминучості глобалізації суспільно-економічних відносин. Він вперше сформулював вчення про три стадії прогресу людства: релігійною, спекулятивною і науковою, зважаючи на це вчений підкреслював важливість економічних відносин, адже визначав їх як фактор прогресу, пов'язуючи різні політичні форми з етапами господарського розвитку.

Виходячи з вчення А.Тюрго, трансформація економічної системи відбувається в контексті суспільних перетворень обумовлених розвитком людства та політичними процесами. Крім того, економічні відносини, окрім того, що трансформуються самі, є ще й фактором розвитку суспільства та всіх його складових.

На думку А.Сен-Сімона, кожна суспільна система є кроком вперед в історії. Русійними силами суспільного розвитку є прогрес наукових знань, моралі та релігії, відповідно до цього вчений виділяє три стадії суспільного розвитку: теологічну, метафізичну та позитивну (майбутній суспільний лад). Теологічна стадія характеризується пануванням релігії, що охоплює рабовласницьке та феодальне суспільство. Період краху феодальної системи й відповідно період трансформації суспільних відносин вчений пов'язує з метафізичною стадією. Позитивну фазу суспільного розвитку пов'язує з майбутнім суспільним розвитком.

Фактично, дана класифікація суспільного розвитку стала основою соціалістичної концепції, відповідно до якої обґрунтовувалася роль історичної необхідності встановлення нового суспільного ладу як закономірного результату попередньої історії.

Послідовником, А.Сен-Сімона став французький філософ, родоначальник соціології Огюст Конт, який запропонував три стадії інтелектуальної еволюції людства. Він вважав, що кожне з головних знань, проходить через три різні теоретичні стадії, відповідно до певного закону (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика стадій суспільного розвитку за О.Контом

Стадія	Період	Характерні риси
1	2	3
Теологічна	3 давнини до 1300 р.	- необхідний, вихідний пункт розвитку людського мислення; - всі явища пояснюються на основі релігійних уявлень; - має місце панування надприродного, оскільки воно пояснює все, що видається аномальним і неможливим; - відсутність самостійної ідеології, відмінної від релігійної; - відсутність межі між світським та релігійним життям
Метафізична	1300–1800 рр.	- теологічні ідеї витісняються абстрактними філософсько-спекулятивними поняттями, "уявними сутностями" і вигаданими "першопричинами"; - виникають і отримують широке поширення ідеї альтруїзму, соціальності, позитивної філософії, індивідуалізму, лібералізму і демократії, які в сукупності з розвитком промисловості і науки призводять до розкладання і руйнування традиційних вірувань і колишніх порядків

Закінчення таблиці 1

1	2	3
Наукова	XIX ст.	- панує наукове пізнання, виникає соціологія і починають вивчатися закони функціонування соціальних систем; - на основі позитивної філософії по-новому реорганізується

		суспільство; - розум відмовляється від пояснення всіх процесів за допомогою абстракцій та абстрактних начал, і прагне встановлювати зв'язок між явищами за допомогою спостережень і міркувань, знаходячи “незмінні відносини послідовності та подоби”
--	--	--

Таким чином, представники теорії примату культурного розвитку вказують, що факторами трансформації економічних систем є не лише суто економічні детермінанти, але й соціально-культурні. Відповідно до цього суспільні перетворення, вимагають трансформації соціально-економічних відносин, які відповідають новому суспільному порядку.

Теорія психологічного інституціоналізму та історичної школи представлена підходами економістів історичної школи до еволюції економічних систем. Ознакою періодизації розвитку, й відповідно трансформації економічних систем є психо-етичні моралі “нації”, “життя духу”, “господарський спосіб життя”.

Характеристика зазначеної теорії представлена на рисунку 4.

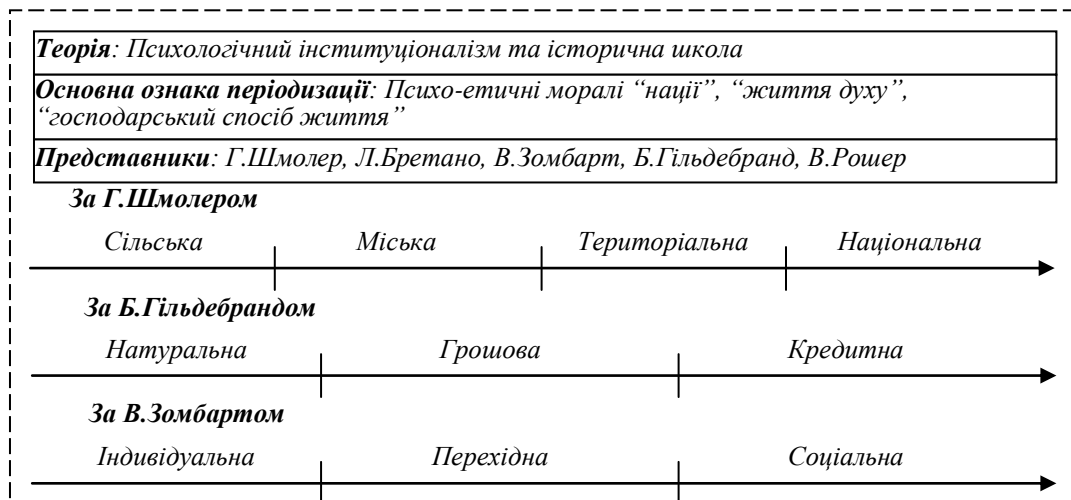

Рис. 4. Характеристика трансформаційної теорії: психологічного інституціоналізму та історичної школи

В основній роботі Б.Гільденбранда “Національна економія сьогодення і майбутнього” (Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft) (1848 р.) підкреслюється належність політичної економії до суспільних наук.

Б.Гільдебранд вважав історію засобом повного оновлення економічної науки, причому посилається на прогрес, який здійснив історичний метод у філології. Б.Гільдебранд вважає, що разюче низька цінність окремих екземплярів матеріальних благ, що належать до найкорисніших, пояснюється їх великою кількістю. Він виділяє 3 етапи розвитку господарства: натуральний, грошовий, кредитний.

Якщо доповнити наведену вище схему Гільдебранда бартерним господарством (розташувавши його між натуральним і грошовим) і додати фондове та віртуальне господарство, то виходить досить цікава періодизація розвитку економіки. При бажанні можна об'єднати перші три типи господарств (натуральне–бартерне–грошове) в особливу групу “реальна економіка” - тобто маємо справу зі звичайними благами і товарами (в т.ч. грошима–товаром), останні три (кредитне, фондове, віртуальне) складають “фіктивну економіку”, головними знаряддями якої стають векселі, банкноти, акції, облігації, електронні гроші – всі вони представляють неповноцінні замітники реального багатства. В даному випадку дуже цікавим є аналіз переходу господарства від одного типу до іншого; дослідження причин повернення до застарілих типів господарства (наприклад, в умовах гіперінфляції відбувається “відкат” до бартерного господарства); вивчення аспектів збереження елементів натурального господарства в усіх інших типах господарств тощо.

Г.Шмоллер розглядає таку послідовність етапів розвитку економіки: сільська економіка, міська економіка, територіальна економіка, національна економіка.

Новим етапом розвитку історичного напрямку є поява “юної історичної школи”, в яку входив В.Зомбарт (Werner Sombart) (1863–1941). У своїй головній праці “Сучасний капіталізм” (Der moderne Kapitalismus) (1902 р.), В.Зомбарт виділяє 3 етапи господарського розвитку суспільства: індивідуалістичне, перехідне і соціальне. В основі цих етапів лежать, на його думку, різні уклади господарського мислення.

Дослідження показують, що хоча в основі теорії психологічного інституціоналізму та історичної школи лежать не природні фактори, проте виокремлені види цивілізацій є взаємозалежними від природних факторів, а їх особливості є як власне факторами впливу на природне середовище так і результатом природного середовища.

Особливим підходом до трансформації соціально-економічних відносин є *цивілізаційна теорія* А.Тойнбі, який заклав самодостатність соціально-культурно-релігійної спільноти в основу періодизації історичного розвитку суспільства та виділив 21 цивілізацію (рис. 5).

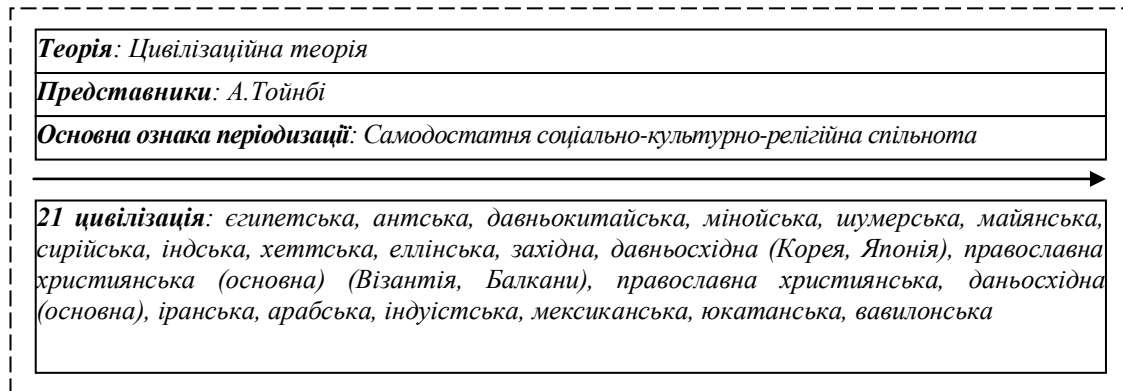

Рис. 5. Характеристика трансформаційної теорії: цивілізаційна теорія

Тойнбі А. розглядав історію як систему умовно поділених цивілізацій, які проходять однакові фази від зародження до зникнення і складових гілки “єдиного дерева історії”. Під цивілізацією А.Тойнбі розумів замкнуте суспільство, яке характеризується двома критеріями: релігія та форма її організації; територіальна ознака, ступінь віддаленості від місця виникнення цивілізації. Вчений виділяє 21 цивілізацію: єгипетська, андська, старокитайська, мінойська, шумерська, майянська, сирійська, індська, хеттська, еллінська, західна, далекосхідна (в Кореї і Японії), православна християнська (основна) (у Візантії та на Балканах), православна християнська, далекосхідна (основна), іранська, арабська, індуїстська, мексиканська, юкатанська, вавилонська. Крім перерахованих, виділяє ненароджені цивілізації (дальньозахідна християнська, далекосхідна християнська, скандинавська, ненароджених сирійська “епохи гіксосів” – середини II тисячоліття до н.е.), а також особливий клас затриманих цивілізацій, які народилися, але були зупинені в своєму розвитку після народження (ескімоси, кочівники Великого степу, османи, спартанці, полінезійці).

Вченим було висунуто критерії оцінки цивілізацій: стійкість у часі та просторі, в ситуаціях і взаємодії з іншими народами. Сенс цивілізації він бачив у тому, що зіставні одиниці історії проходять подібні етапи розвитку. Успішні цивілізації проходять стадії виникнення, зростання, надлом і розкладання. Розвиток цивілізації визначається тим, чи здатна творча меншість цивілізації знаходити відповіді на виклики природного світу і людського середовища. А.Тойнбі визначає такі типи викликів: виклик суворого клімату (єгипетська, шумерська, китайська, майянська, андська цивілізації), виклик нових земель (мінойська цивілізація), виклик раптових ударів від сусідніх товариств (еллінська цивілізація), виклик постійного зовнішнього тиску (російська православна, західна цивілізація) і виклик утиску, коли суспільство, втративши щось життєво важливе, спрямовує свою енергію на вироблення властивостей, що відшкодовують втрату.

Економічний ріст як трансформаційна теорія розглянуто американським економістом, соціологом, істориком та політичним діячем Уолтом Ростоу [20], який виділив п’ять стадій розвитку економіки на основі аналізу схильностей людини (рис. 6).

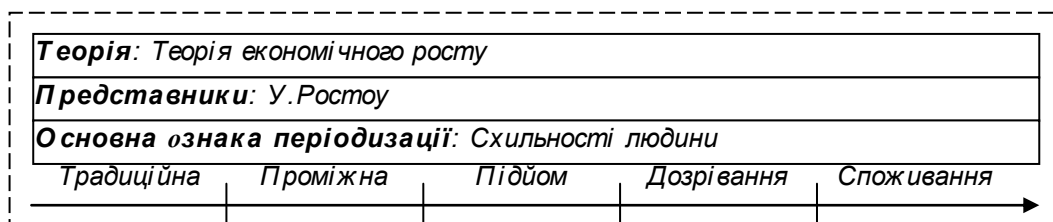

Рис. 6. Характеристика трансформаційної теорії: теорія економічного росту

Теорія У.Ростоу містить аналіз історичного розвитку в Новий і Новітній час. Під “стадіями” розуміються етапи господарського зростання суспільства, що знаходяться в тісному зв’язку один з одним:

- перша стадія – *традиційна*. Порівнюючи традиційне і сучасне суспільство, У.Ростоу вказує на існування в традиційному межі для виготовлення продукції на душу населення;
- друга стадія – *проміжна*. Проміжна стадія між традиційним і сучасним суспільством, створює передумови для підйому виробництва;
- третя стадія – *підйому*. Тенденція зростання спостерігається у всіх сферах суспільного розвитку;
- четверта стадія – *швидке дозрівання*. Пов'язана з ефективним використанням найбільш передової техніки і технології;
- п'ята стадія – *період “високого масового споживання”*.

Таким чином, проаналізовані теорії трансформації економічних систем вказують на основну детермінанту до виділення відповідних стадій суспільного розвитку й відповідно формування певних рис соціально-економічних відносин – соціальні, які обумовлюють поведінку людини й відповідно суспільства.

Технократичний підхід¹. В межах технократичного підходу можна виділити п'ять теорій трансформації соціально-економічного розвитку:

- *теорія визначальної ролі засобів праці* (**Л.Морган** “Давнє суспільство або дослідження ліній людського прогресу від дикості через варварство до цивілізації” [17], **Т.Веблен** “Теорія ділового класу: економічні дослідження інституцій”, “Теорія ділового підприємства” [4, 5]);

- *теорія домінуючого сектора економіки* (**К.Кларк** “Умови економічного прогресу” [12]);

- *теорія “чотирьох віків”* (**А.Сміт** “Дослідження про природу і причини багатства народів” [25]);

- *теорія індивідуального, постіндустріального суспільства* (**Дж.Гелбрейт** “Економические теории и цели общества” [7], **Ж.Фурастьє** “Велика надія ХХ століття” [44], **Дж.Дібол** “Автоматизація. Поява автоматичного заводу” [40], **П.Друкер** “Нове суспільство: анатомія промислових цілей”, “Вік розриву” [41, 42], **Ж.Еллюль** “Технологічне суспільство” [43]);

- *теорія третьої хвилі* **А.Тофлер** (“Третя хвиля” [30]).

Особливості трансформації соціально-економічної системи відповідно до зазначених теорій відображенні в таблиці 2. На відміну від попередніх підходів до трансформації соціально-економічних відносин, теократичний підхід має в своїй основі суто виробничу ознаку. Адже, трансформація соціально-економічних відносин відбувалася в залежності від розвитку засобів виробництва, як способу отримання благ, галузевої спрямованості, як пріоритетного напрямку розвитку господарства та техніки та технологій, який сприяв розширенню виробничих можливостей. Виділенні авторами різні підходи (теорії) до трансформації обумовленні об'єктом дослідження та методологічним інструментарієм, який застосовувався дослідником. Крім того, варто зазначити, що технократичний підхід до класифікації теорій трансформації об'єднує в собі дослідників різних періодів розвитку економічної думки, що й визначило багатоманітність теорій, які об'єднують подібні ознаки.

¹ Технократія - общество, построенное на основе концепции технократизма; меритократическое общество, где власть принадлежит научно-техническим специалистам

Характеристика трансформаційних теорій відповідно до технократичного підходу

<i>Теорія</i>	<i>Ознака</i>	<i>Представники</i>	<i>Етапи</i>	<i>Характеристика</i>
теорія визначальної ролі засобів праці	Характер знарядь праці	Л.Морган, Т.Веблен	<i>Дикість</i>	1) переважали полювання, рибальство, збиральництво; 2) відсутня приватна власність; 3) існувала рівність
			<i>Варварство</i>	1) з'являється землеробство та скотіводство; 2) виникає приватна власність; 3) виникає ієрархія
			<i>Цивілізація</i>	1) виникнення держави; 2) виникнення суспільства та міст; 3) виникнення писемності
теорія домінуючого сектора економіки	Пріоритетна галузь	К.Кларк	<i>Первинні</i>	сільське, лісове, рибне господарство, добувні галузі
			<i>Вторинні</i>	переробна промисловість
			<i>Третинні</i>	послуги, будівництво
теорія “чотирьох віків”	Спосіб отримання благ	А.Сміт		<i>Полювання</i>
				<i>Скотіводство</i>
				<i>Землеробство</i>
				<i>Комерція</i>
теорія індивідуального, постіндустріального суспільства	Досягнення НТП, характер техніки і технологій	Дж.Гелбрейт Ж.Фурастьє Дж.Дібол П.Друкер Ж.Еллуоль	<i>Аграрне суспільство</i>	В суспільстві переважає сільське господарство та ручна праця. Існувало до кінця XVII ст., тобто до промислової революції.
			<i>Індустріальне суспільство</i>	В індустріальному суспільстві провідну роль відіграють великі механізовані виробництва
			<i>Постіндустріальне суспільство</i>	Домінує наука, принципово нові технології, інформатика, комп'ютеризація, автоматизація всіх сфер економіки і управління. На першому місці інтелектуальний капітал, знання сфера послуг
теорія третьої хвилі	Домінуючий фактор: земля, капітал або знання, інформація	А.Тофлер	<i>Аграрна хвиля</i>	Обґрунтовує, що сільськогосподарська цивілізація, домінувала приблизно 8 тис. років до нашої ери (до Різдва Христового) та до 18 ст. нашої ери (після Різдва Христового). Визначав обробіток землі як перший пункт розвитку суспільства
			<i>Промислова революція</i>	Промислова революція дала початок Другій Хвилі перемін. Даний етап тривав від 1650-1750 р. до 1955 р., коли у США кількість працівників обслуговування вперше перевищила кількість робітників заводів та фабрик
			<i>Інформаційне суспільство</i>	Починається з 1960-х р. та охоплює більшість високотехнологічних, промислово розвинених країн

Соціальний підхід представлений однією теорією - *теорія суспільно-економічних формацій*, представниками якої є марксист: **К.Маркс** [16], **Ф.Енгельс** [9], **В.Ленін** [15]. Теоретична основа даної теорії представлена на рисунку 7.

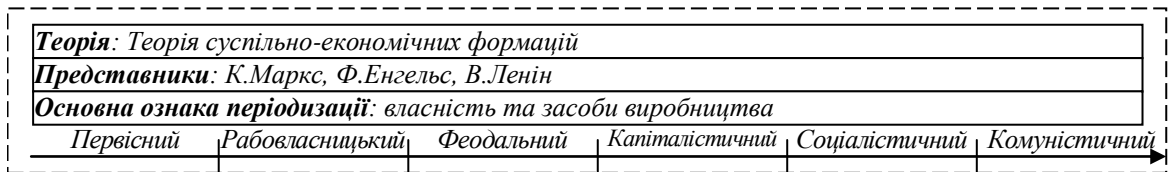

Рис. 7. Характеристика соціального підходу до трансформації економічних систем

Розроблений підхід до періодизації соціально-економічного розвитку суспільства ґрунтувався на особливостях власності та засобах виробництва. Зазначена трансформаційна теорія була взята за основу в Радянському Союзі, який досяг соціалістичної стадії. Проте зважаючи на розвиток ринкового суспільства та демократичної політичної теорії дана теорія не знайшла свого поширення в більшості країн світу й на соціалістичній стадії відбулося повернення до капіталістичного суспільства. Варто зазначити, що капіталістичне суспільство в розумінні марксистів значно відрізняється від сучасного розуміння даної економічної системи.

Еволюційний підхід. Еволюційний підхід до класифікації трансформаційних теорій, об'єднує в собі три теорії:

- *теорія народного капіталізму, держави “всезагального благополуччя” та змішаної економіки:* **Е.Бернштейн** “Чи можливий науковий соціалізм” [1, 2], **А.Берли, Г.Минз** “Сучасна корпорація та приватна власність” [38], **Р.Титмас** “Соціальна політика” [28], **Е.Хансен** “Економічні цикли та національний дохід” [34];

- *теорія “трьох осей” розвитку:* **Д.Белл** “Соціальні рамки інформаційного суспільства” [37];

- *теорія конвергенції:* **Я.Тинберген** “Теорія економічної політики” [45];

- *теорія ідеальних типів господарств:* **В.Ойкен** “Основи національної економії”, “Основні принципи економічної політики” [19], **О.Ланге** “Про економічну теорію соціалізму” [14].

Характеристика даних теорій представлена в таблиці 3.

Таблиця 3

Характеристика трансформаційних теорій відповідно до еволюційного підходу

Теорія	Представники	Ознака	Етапи
Теорія народного капіталізму, держави “всезагального благополуччя” та змішаної економіки	Е.Бернштейн, А.Берли, Г.Минз, Р.Титмас, Е.Хансен	Визнають характеристики соціалізму та капіталізму: власність, розподіл суспільного багатства	Соціалізм, капіталізм, трансформаційний капіталізм
Теорія “трьох осей” розвитку”	Д.Белл	5 ознак за трьома напрямками: техніко-економічному, культурному, політичному	не виділені
Теорія конвергенції	Я.Тинберген	Визнають характеристики соціалізму та капіталізму: власність, розподіл суспільного багатства, а також загальнолюдські цінності	Соціалізм, капіталізм, синтезоване суспільство
Теорія ідеальних типів господарств	В.Ойкен, О.Ланге	Сочетание обцин наборов элементов	Вільне ринкове господарство, централізовано-управлінське господарство

Початок формування концепції “держави добробуту” датується тридцятьма роками минулого століття. Модель держави добробуту включає комплекс інститутів, покликаних здійснювати втручання в соціальне та економічне життя для забезпечення повної зайнятості, високого рівня доходів і стабільних цін, а також програми соціальної допомоги непривілейованим верствам населення.

У загальному сенсі держава добробуту – це система політики, в якій відповідальність держави розповсюджується до відповідальності суспільства за добробут громадян, а її мета – надання всім членам суспільства юридичних, політичних, соціальних прав шляхом справедливого розподілу доходів.

У сучасній економічній теорії проблема добробуту розглядається в двох основних аспектах: перший аспект - це конкретно-історичне наповнення поняття “індивідуальний добробут” з точки зору

критеріїв “якості життя”, яких налічується від 5 до 35 в різних країнах (економічні, політичні, соціальні, психологічні): споживання, позаробочий час, зміна навколишнього середовища, охорона здоров'я, освіти, безпека існування, участь в управлінні, рівень доходів та ін.; другий аспект - це дослідження механізмів реалізації добробуту, яке прагне подолати абстракцію “конкурентного ринку” і врахувати реальну структуру соціально-економічних відносин.

Одним з найвідоміших представників теорії народного капіталізму, держави “всезагального благополуччя” та змішаної економіки є американський економіст Гардинер Мінз (1896–1982). В своєму дослідженні “Корпоративна революція в Америці” (1962 р.) він розглядає чотири типи економічних систем:

- натуральне господарство;
- атомістичну економіку;
- приватний капіталізм;
- колективний капіталізм.

Дві стадії розвитку капіталізму розглядаються як дві принципово різні соціально-економічні системи. При чому колективним капіталізмом Г.Мінз називає капіталістичні корпорації, під якими розуміє “великі підприємницькі колективи”, і систему, яка складається з них або, яка знаходиться під їх управлінням. До головних ознак переходу капіталізму в принципово нову стадію належить: дифузія акціонерного капіталу та властивий корпораціям відділення управління та контролю над суспільним виробництвом від власності на капітал.

Теорія “трьох осей” розвитку була розроблена, Д.Беллом, який вважав, що постіндустріальне суспільство означає рух від промислової економіки до економіки з переважанням сфери послуг. Перехід до економіки сфери послуг характеризував таким чином:

- все більша частина працівників буде зайнята не в сфері індустрії, не виробництвом товарів, а створенням різноманітних послуг у сфері науки, освіти, медицини, культури, організації відпочинку, туризму, розваг;
- економічна влада перейде від власників до носіїв знань, власникам інформації;
- замість стандартного – виробництво буде носити спеціалізований, індивідуальний характер;
- визначальну роль у суспільстві, яке прийде на зміну індустріальному, гратиме зміна цілей, інтересів, стимулів діяльності.

Виходячи з вищевикладеного вчений виділяє три технологічні революції: винахід парової машини в XVIII ст.; науково-технологічні досягнення в області електрики та хімії в XIX ст.; створення комп'ютерів у XX ст.

Теорію конвергенції² в трансформації економічних систем розробив Я.Тінберген. Відповідно до теорії конвергенції науково-технічна революція істотно змінює природу капіталістичного і соціалістичного суспільств, породжує тенденцію до їх поступового взаємопроникнення, взаємозбагачення, з подальшим синтезом у “змішане суспільство”.

Теорія ідеальних типів господарств В.Ойкен передбачає два “ідеальних” типи господарства:

- “центрально-керований”. Сутність центрально-керованого господарства в тому, що воно регулюється центральним органом. Тут виключені ринок, власність і вільне ціноутворення (рабовласництво латифундія, феодалний маєток, планове соціалістичне господарство, командна економіка нацизму);
- “ринковий”. Сутність ринкового господарства у тому, що на місце регулювання економічного процесу планом та наказами влади воно ставиться регулюванням за допомогою вільних цін (будь-яка економіка, в якій розвинене товарне виробництво з властивими йому ринковими відносинами).

Екологічний підхід. Екологічний підхід обумовлений важкими соціально-економічними наслідками глобалізації. Подолання даних наслідків вчені економісти вбачають у концепції стійкого розвитку. “Варто сказати, що в основу даного терміну “sustainable development” (стійкий розвиток) було закладене словосполучення “sustainable state society” (суспільство стійкого стану), яке ввів у науковий обіг У.Офулс” [24].

Дана концепція почала формуватися в другій половині XX ст., проте свого визнання та поширення набула в останні двадцять років, коли екологічні та соціальні наслідки економічного розвитку поставили під загрозу існування людства. “Дискусія навколо проблем сталості пройшла кілька етапів. Спочатку (1970-ті рр.) увагу привернули проблеми ресурсних обмежень економічного зростання; потім (1980-ті рр.) актуальними стали проблеми забруднення навколишнього середовища і глобальні екологічні загрози; пізніше (1990-ті рр.) дедалі більше усвідомлюється, що стійкий розвиток має не менш значущий соціальний вимір. Згодом стало очевидним, що концепція стійкого розвитку без наповнення її культурологічним і етичним сенсом є неповною і недосконалою” [8, с. 6].

Концепція стійкого розвитку має стати основою наукових досліджень в економічній та обліковій науках. Вона є специфічною, адже обумовлює взаємозв'язок різних наук: природничих, економічних, соціальних. “Взаємодія соціальної та економічної складових вимагає досягнення справедливості при

² Поняття “конвергенція” запозичено з біології, що означає набуття неспорідненими організмами в процесі розвитку в однакових умовах схожих зовнішніх ознак, при збереженні основних відмінностей

розподілі матеріальних благ між людьми й надання цілеспрямованої допомоги бідним прошаркам суспільства. І, нарешті, взаємозв'язок природоохоронної та економічної складових потребує вартісної оцінки техногенних впливів на довкілля. Вирішення цих завдань – найголовніший виклик сьогодення для національних урядів, авторитетних міжнародних організацій та всіх прогресивних людей світу” [27].

Таким чином, основною ознакою стійкого розвитку промисловості є прискорене освоєння перспективних виробництв, що формують новий техніко-технологічний уклад, і відповідних їм організаційних, управлінських та інфраструктурних механізмів. Стійкий стан передбачає можливість системи вирішити виникаючі протиріччя і протистояти дестабілізуючим внутрішнім і зовнішнім чинникам, не руйнуючи своїй цілісності і не змінюючи своєї основних властивостей.

“Стійкий розвиток промисловості є складовою частиною сталого розвитку суспільства, для якого також необхідні стійкий соціальний розвиток і стійка екологія. Стійкий розвиток суспільства – це збалансовані, поступальні зміни в економічній, соціальній та природному середовищу, що ведуть до прогресу суспільства й збереженню біосфери. Це означає, що, по-перше, промислове виробництво має бути погоджено з екологічними законами, що необхідна побудова якісно нової, екологічно безпечної моделі господарювання, в якій господарські процеси органічно вписуються в біосферні цикли, по-друге, стійкий розвиток промисловості припускає соціальну справедливість: викорінення злиднів, забезпечення більш рівномірного розподілу доходів, розвиток людських ресурсів, підвищення якості життя, збереження природних благ для майбутніх поколінь. Слід розрізняти стійкий і нестійкий розвиток, а також стійкий стан системи” [11, с. 15].

Виходячи з цього під стійким розвитком можна розуміти як певну ідеальну систему господарювання так і шлях до неї, в ході якої відбуваються параметричні зміни у всіх складових елементах системи. Тому стійкий розвиток є трансформаційною теорією в межах якої варто виділити два типи господарювання: стійкий та нестійкий. Кожен з типів має свої особливості та характерні риси. Зважаючи на сучасний стан кризи в усіх сферах суспільного розвитку сучасна економічна наука повинна розробити напрями трансформації від нестійкого до стійкого розвитку економічної системи (табл. 8).

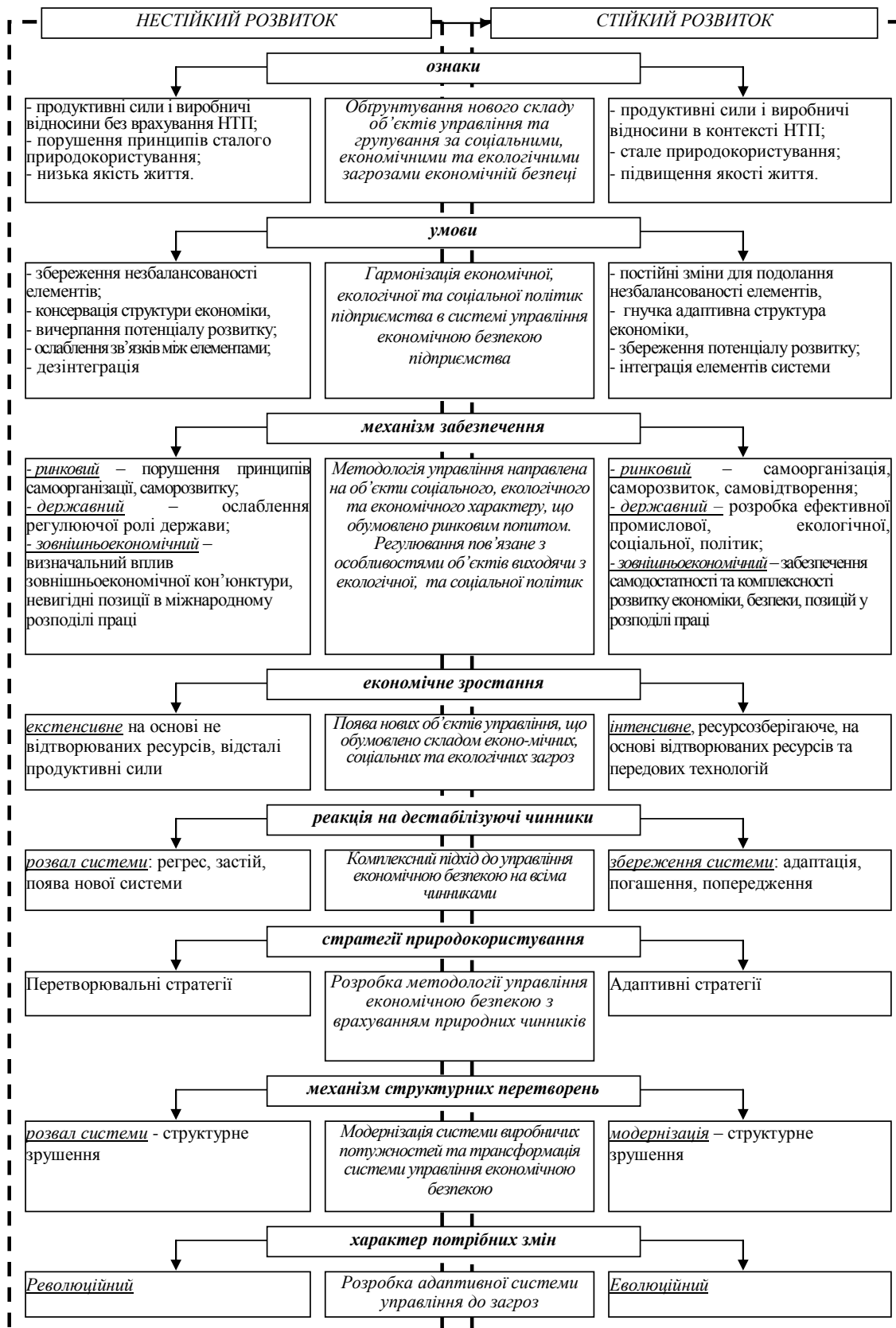

Рис. 8. Розвиток системи управління економічною безпекою в умовах трансформації економічної системи від нестійкого до стійкого розвитку

На рисунку 8 розглянуто напрями трансформації системи управління економічною безпекою в контексті переходу від нестійкого до стійкого розвитку, в контексті характерних відмінних параметрів двох зазначених систем господарювання: ознаки, умови, механізм, забезпечення, економічне зростання, реакція

на дестабілізуючі чинники, стратегії природокористування, механізм структурних перетворень, характер потрібних змін. Особливості зміни параметрів розвитку управління економічною безпекою в контексті трансформаційної теорії стійкого розвитку спрямовані на:

- *обґрунтування нового складу об'єктів управління економічною безпекою та його інформаційних підсистем (бухгалтерського обліку, економічного аналізу, контролю та планування).* Трансформація системи об'єктів управління економічною безпекою обумовлена необхідністю управління екологічними, соціальними та економічними загрозами функціонування підприємства. У зв'язку з цим виникають такі види діяльності як екологічна та соціальна, ряд об'єктів яких існують в загальній системі управління підприємством (соціальні та екологічні витрати і доходи, необоротні активи економічного, соціального та екологічного призначення, фонди (резерви) соціальної та екологічної діяльності), а виникнення нових пов'язане з особливостями взаємодії з природним та соціальним середовищами (соціальні інвестиції, соціальний капітал, людський капітал, генномодифіковані організми, права на викиди парникових газів (відповідно до кіотського протоколу), природно-ресурсний потенціал тощо);

- *розвиток методології бухгалтерського обліку екологічної, економічної та соціальної діяльності як інформаційного підґрунтя управління економічною безпекою.* Удосконалення діючих підходів до первинного спостереження, оцінки, відображення на рахунках та формування інформації в частині існуючого складу об'єктів. Розробка організаційно-методологічних положень бухгалтерського обліку особливих об'єктів екологічної (права на викиди парникових газів, природний капітал тощо) та соціальної діяльності (соціальні інвестиції, соціальний капітал тощо);

- *удосконалення системи регулювання управління економічною, соціальною та екологічною діяльностями в частині впровадження нових законодавчих актів, які регулюють пріоритетні об'єкти економічної безпеки, податкове регулювання, щодо стимулювання підприємств до стійкого розвитку, запровадження галузевих інструкцій та положень за окремими об'єктами, які є специфічними для тієї чи іншої галузі;*

- *обґрунтування напрямів розвитку внутрішньої регламентації економічної безпеки на основі внутрішніх регламентів з економічної, екологічної та соціальної діяльності підприємства в частині економічної, соціальної, екологічної та облікової політик як інструментів управління загрозами безпеці господарської діяльності підприємства.*

Висновки. З метою обґрунтування теоретичних положень стійкого розвитку як трансформаційної теорії проведено систематизацію наукових концепцій класифікації типів економічних систем та на основі порівняльного аналізу підходів представників світової економічної думки. В результаті проведеного дослідження встановлено, що найпріоритетнішим в сучасних умовах господарювання є екологічний підхід до трансформації економічної системи, тобто перехід від нестійкого до стійкого розвитку. Адже даний підхід дозволяє подолати негативні соціально-економічні та екологічні наслідки глобалізаційних процесів у світі.

Дослідження стійкого розвитку як трансформаційної теорії дозволило виявити риси економічної системи та системи управління нею в напрямі врахування всіх факторів впливу на економічну безпеку системи всіх рівнів (міжнародну, національну, підприємства). Даний підхід до стійкого розвитку обумовлений необхідністю зміни всіх структурних елементів економічної системи, одними з яких є управління та його складові: панування, бухгалтерський облік, економічний аналіз, господарський контроль. Саме ці системи в комплексі дозволяють управляти всіма факторами розвитку економічної системи, обумовлені як економічними так і соціальними та природними особливостями.

На основі встановлених особливостей переходу від нестійкого до стійкого розвитку економічних систем обґрунтовано напрями трансформації системи управління економічною безпекою підприємства в частині: складу об'єктів, методології, державного регулювання та внутрішньої регламентації.

Список використаної літератури:

1. *Бернштейн Эд.* Возможен ли научный социализм? / *Эд.Бернштейн.* – Одесса : Буревестник, 1906. – 64 с.
2. *Бернштейн Эд.* Реалистический и идеалистический моменты в социализме / *Эд.Бернштейн.* – Спб. : Козман, 1906. – 36 с.
3. *Бретано Л.* Народное хозяйство Византии / *Л.Бретано.* – М. : Изд-во КРАСАНД, 2011. – 72 с.
4. *Веблен Т.* Теория праздного класса / *Т.Веблен.* – М. : Прогресс, 1984.
5. *Веблен Т.* Теория делового предприятия / *Т.Веблен.* – М. : Дело, 2007. – 288 с.
6. *Гильдебранд Б.* Политическая экономия настоящего и будущего. / *Б. Гильдебранд.* – изд. 2-е. М. : Книжный дом “Либроком”, 2012. – 279 с.
7. *Гэлбрейт Дж.* Экономические теории и цели общества / *Дж.Гэлбрейт.* – М. : Прогресс, 1979.
8. *Дергачова К.О.* Сталий розвиток як предмет міжнародної співпраці. Політологічний аспект : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 “Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку” / *К.О. Дергачова.* – К., 2005. – 21 с.

9. *Энгельс Ф.* Сочинения / *Ф.Энгельс, К.Маркс.* – М. : Государственное издательство политической литературы, 1998.
10. *Зомбарт В.* Избранные работы : пер. с нем. / *В.Зомбарт.* – М. : Территория будущего, 2005.
11. *Казиева Ж.Н.* Устойчивое развитие промышленности (теория и методология) : автореф. дис.... докт. экон. наук / *Ж.Н. Казиева.* – Махачкала, 2009. – 47 с.
12. *Кондіус І.С.* Прогнозування стійкого розвитку регіону : автореф. дис.... канд. экон. наук : 08.00.05 / *І.С. Кондіус* ; Луц. нац. техн. ун-т. – Луцьк, 2008. – 21 с.
13. *Конт О.* Дух позитивной философии : Слово о положительном мышлении ; пер. с фр. / *О. Конт.* – Изд. 2-е. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2011. – 80 с.
14. *Lange O.* The Economic Theory of Socialism / *O.Lange* // *Rev. Econ. Stud.* – 1936. – Vol. 4. – № 1.
15. *Ленин В.И.* Полное собрание починений / *В.И. Ленин.* – 5-е изд. – М. : Издательство политической литературы, 1958–1965.
16. *Маркс Карл.* Капітал. Критика політичної економії / *Карл Маркс* ; пер. з нім. ; за ред. *А.Річицького і В.Щербаненка.* – Харків : Державне видавництво України, 1927.
17. *Морган Л.Г.* Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации / *Л.Г. Морган.* – Л. : Институт народов Севера ЦИК СССР, 1935. – 352 с.
18. *Means C.* The Corporate Revolution in America. Economic Beality US Economic Theory / *C.Means.* – N.Y., 1962.
19. *Ойкен В.* Основные принципы экономической политики / *В.Ойкен.* – М., 1996. – 340 с.
20. *Rostow W.W.* The Stages of Economic growth. A Non-Communist Manifesto / *W.W. Rostow.* – Cambridge University Press, 1960.
21. *Рошер Вильгельм Георг Фридрих* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovari.yandex.ru/~книги/БСЭ/Рошер%20Вильгельм%20Георг%20Фридрих>.
22. *Садеков А.А.* Механизмы эколого-экономического управления предприятием : монография / *А.А. Садеков.* – Донецк, 2002. – 310 с.
23. *Сен-Симон А.* Собрание сочинений / *А.Сен-Симон.* – М. ; Л., 1923.
24. *Сімченко Н.О.* Дослідження феномену стійкого розвитку крізь призму системної парадигми / *Н.О. Сімченко* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/biznes/2010_2/2010/02/100225.pdf.
25. *Сміт А.* Дослідження про природу і причини багатства народів / *А.Сміт.* – М. : Ексмо // Серія: Антологія економічної думки, 2007. – 960 с.
26. Сталий розвиток: еколого-економічна оптимізація територіально-виробничих систем / *Н.В. Карасева, Р.В. Корпан, Т.А. Коцко* та ін. ; за ред. *І.В. Недіна.* – Суми : Унів. кн., 2008. – 383 с.
27. Стійкий розвиток // Світовий центр даних з геоінформатики та стійкого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wdc.org.ua/uk/sustainable-development>.
28. *Titmus R.M.* Social policy / *R.M. Titmus.* – George Allen & Unwin (Publishers) Ltd, 1990. – 157 p.
29. *Тойнби А.Дж.* Постыжение истории : сборник / *А.Дж Тойнби.* ; пер. с англ. *Е.Д. Жаркова.* – М. : Рольф, 2001. – 640 с.
30. *Тоффлер Э.* Третья волна / *Э.Тоффлер.* – М. : АСТ, 1999. – 784 с.
31. *Тумянянц К.А.* Моделирование трансформации экономики : проблемы системного и сравнительного анализа : препринт / *К.А. Тумянянц.* – Волгоград : Издательство ВолГУ, 1999. – 24 с.
32. *Тюрго А.Ж.Р.* Избранные экономические произведения ; пер. с франц. / *А.Ж.Р. Тюрго.* ; ред.-сост., авт. вступ. статьи., с. 3–26, и примеч. д-р экон. наук *И.С. Бак* – М. : Соцэкгиз, 1961.
33. *Тюрго А.Р.* Избранные экономические произведения / *А.Р. Тюрго.* – М. : Соцэкгиз, 1961.
34. *Хансен Э.* Классики кейнсианства : В 2 т. Т.1. : пер. с англ. / Предисл. и сост. *А.Г. Худоков.* – М. : Экономика, 1997. – Ч. 1: К теории экономической динамики / *Э. Хансен,* 1997. – 416 с.
35. *Чумаков А.Н.* Глобализация. Контуры целостного мира : монография / *А.Н. Чумаков.* – М. : Проспект, 2009. – 432 с.
36. *Шмоллер Г.* Народное хозяйство, наука о народном хозяйстве и ее методы. Хозяйство, нравы и право. Разделение труда / *Г.Шмоллер* ; пер. *В.М. Нечаев* – М., 1902. – 386 с.
37. *Bell D.* The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting. — N.Y. : Basic Books, 1973.
38. *Berle A.A.* Means Gardiner C. The Modern Corporation and Private Property. / *Berle A.A.* – New York, 1932.
39. *Clark C.* The Condition of Economic progress / *C.Clark.* – London : McMilan, 1940.
40. *Diebold J.* Automation. The advent of the automatic factory. / *Diebold J.* – N. Y., 1952.
41. *Drucker P.F.* The new society: the anatomy of the industrial order / *P.F. Drucker.* – N. Y. – 1950.
42. *Drucker P.F.* The age of discontinuity / *P.F. Drucker.* – N.Y., 1969.
43. *Ellue J.* The technological society / *J.Ellue.* – N.Y., 1964.
44. *Fourastie J.* Le grand espoir du XX siecle / *J.Fourastie.* – P., 1958.

45. *Tinbergen J. On the Theory of Economic Policy / J. Tinbergen.* – Amsterdam : “North Holland”, 1952.

ГРИЩЕНКО Оксана Олександрівна – кандидат економічних наук Севастопольського інституту банківської справи УАБС НБУ.

Наукові інтереси:

- сталий розвиток банківської системи;
- облік у банках;
- аналіз і аудит банківських ризиків.

ГРИЩИШЕН Дмитро Олександрович – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

- банківські ризики;
- розвиток бухгалтерського обліку в Україні.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2013